

обэрлюхта ‘фортачка’, *блюма* ‘плаксівы чалавек’, *пампух* ‘мячык, які моцна надуты’, *цымбал* ‘вялікі чалавек’, *шпул* ‘кола’, *рондэля* ‘тоўстая жанчына’, *шлям* ‘тарфянішча’, *ляк* ‘сок з капусты’ (у пераважнай большасці гаворак *ляк* ‘расол з-пад селядцоў’), *пушка* ‘карабок запалак; скрыначка; гліняны збанок з вузкай шыйкай і ручкай для вады; маленькі гаршчок з вузкім горлам’ і інш. Многія з пералічаных вышэй слоў маюць пераноснае значэнне, хаця, магчыма, некаторыя з іх сустракаюцца ў такім жа значэнні і ў мове-крыніцы.

Такім чынам, матэрыялы бытавой лексікі нямецкага паходжання паказваюць, што запазычаныя словы, як і ўвесь слоўнікавы састаў беларускай мовы, знаходзяцца ў працэсе пастаяннага развіцця і змен.

І.Я. Кавалёва

Складаныя словы з апорным кампанентам-саматызмам у мастацкіх творах беларускіх пісьменнікаў

Складаныя словы даволі шырока прадстаўлены ў мастацкіх творах як мінулага, так і сучаснасці і з’яўляюцца іх неад’емнай часткай. Цікава, дадзенай групы слоў тлумачыцца тым, што складанае слова ўяўляе сабой цэласную намінацыйную адзінку, якая дазваляе вылучыць найбольш істотныя характарыстыкі прадмета або з’явы, дае магчымасць выказаць думку выразна і лаканічна і, у большасці выпадкаў, забяспечвае цэлы спектр экспрэсіўна-стылістычных адценняў. Пры гэтым варта адзначыць, што аўтары ўжываюць не толькі кампазіты-слоўніковыя эквіваленты, але і ўтвараюць складанні па існуючых у мове мадэлях для перадачы шматлікіх адценняў.

У сучаснай беларускай лінгвістыцы складанае слова разглядаецца як лексічная адзінка, якая мае не менш дзвюх матывавальных асноў і характарызуецца семантычным, структурным і фанетыка-граматычным адзінствам [1, с. 33].

Асаблівую цікавасць уяўляе вывучэнне зместавага патэнцыялу складаных слоў, паколькі, у параўнанні з простым словам або словазлучэннем, значэнне складанага слова нярэдка абумоўлена значэннем матывавальных асноў. Пагаджаючыся з меркаваннем даследчыкаў, мы лічым, што “семантыка складанняў <...> павінна быць вызначана праз <...> выяўленне семантычных уласцівасцей іх утваральных асноў” [2, с. 116]. Для зручнасці правядзення семантычнага аналізу лексічных адзінкі мэтазгодна аб’яднаць у групы паводле агульнага крытэрыя. На падставе наяўнасці агульнай семантычнай прыметы

(колераабазначэнне, мера і вага, знешнія і ўнутраныя характарыстыкі прадмета і інш.) складаныя словы могуць быць аб'яднаны ў групы, у якіх апорны кампанент змяшчае дадзеную прымету.

Прадметам нашага даследавання з'яўляюцца складаныя словы з апорным кампанентам-саматызмам, ужытыя ў мастацкіх творах Я.Брыля, У.Караткевіча, І.Мележа, А.Разанава, І.Шамякіна і інш. Саматычная лексіка (ад грэч. *soma* – цела)¹² уяўляе сабой старажытную ўніверсальную лексічную групу ў любой нацыянальнай мове. З прычыны гэтага саматызмы ў нацыянальных мовах характарызуюцца развітай полісеміяй, дзякуючы ўтварэнню другасных значэнняў, а таксама дэманструюць высокую словаўтваральную актыўнасць.

На падставе наяўнасці агульнай прыметы апорнага кампанента 'частка цела або арганізма чалавека або жывёлы' адабраныя словы былі аб'яднаны намі ў адну групу (65 ЛА). Трэба адзначыць, што ў гэтую групу ўключаны ЛА, якія паўтараюцца і адлюстроўваюць розныя адценні значэння (*дабрадушны (батрак), добрадушнае (прастарэксване), добрадушны (твар)* і г.д.). За адну ЛА лічацца вытворныя словы, якія адносяцца да розных часцін мовы (*даўгавусы (мужык)* і *даўгавусы* (субст. прым.)); *раўнадушнае (неба)* і *раўнадушна (глядзец)* і да т.п.). Як асобныя адзінкі разглядаюцца памяншальна-ласкавыя формы прыметнікаў (*курносы (вартавы) – курносенькая (гімназістка)*).

Як было заўважана вышэй, кампазіты складаюцца з дзвюх і больш матывавальных асноў. Гэта дазваляе нам адабраную групу складаных слоў з апорным кампанентам-саматызмам падзяліць на падгрупы на падставе наяўнасці дыферэнцаванай прыметы азначальнага кампанента, якая, у сваю чаргу, з'яўляецца інтэгральнай унутры асобнай падгрупы. У выніку былі выяўлены падгрупы з азначальным кампанентам са значэннем колеру або насычанасці колеру, формы, памеру, колькасці, з абстрактным значэннем і падгрупа, у якую ўваходзяць складаныя словы з розным значэннем (адзінкавая рэалізацыя значэння азначальнага кампанента). Сярод кампазітаў, якія ўваходзяць у дадзеныя групы, вылучаюцца як слоўніковыя эквіваленты (*аднавокі (вярзіла)* 'з адным вокам', *шыракаплечы (Яўхім)* 'шырокі ў плячах' і інш.), так і складанні, утвораныя па аналогіі (*чарнавокі: каравокі, сінявокі; белавалосы: рыжавалосы, чорнавалосы і інш.*), а таксама аўтарскія ўтварэнні, якія не зафіксаваны ў слоўніках (*вусікі-крылцы, журботна-задушэўны, зеленакосы, тысячаморды і інш.*). Шэраг незафіксаваных ў беларускім слоўніку лексем, напрыклад, *жаўтароцік, зеленакосая (сетка)*, утвораныя па аналогіі з зафіксаванымі ў слоўніку словамі (*жаўтапузік, белавалосы*).

¹² Пад саматычнай лексікай (саматызмамі) мы ўслед за аўтарамі "Русского семантического словаря" разумеем "назвы цела, арганізма, іх частак, прадуктаў жыццядзейнасці" (с. 494). Да саматызмаў мы адносім таксама лексему "душа" з прычыны яе асаблівага функцыянальнага прызначэння.

Як сведчыць семантычны аналіз, большая частка складаных слоў з апорным кампанентам-саматызмам прадстаўлена ў падгрупах з азначальным кампанентам са значэннем колькасці (23 %): *аднавокі (вярзіла), аднаногія (дубы), маладушнасць, траярогі (крыж), трохзубая (матычка), шматгалосы (птушыны спеў), многагалосая (сям'я), тысячаморды (вахман)* і інш., а таксама з абстрактным значэннем (22 %): *дабрадушнасць, добрадушны (батрак), добрадушны (твар), міласэрная (гатоўнасць), раўнадушныя (людзі), журботна-задушэўная ("Палома"), прастадушина (паглядзец), прастадушная (парада), протасардэчнасць* і інш. Далей ідуць падгрупы, у якіх азначальны кампанент абазначае форму (18 %): *вастраплечая (вахманская спіна), касавокі (заяц), крутабокі (язык раўка), крываногі (Вольф), вастразубыя (вусны), гарбаносы (крот [батрак])* і інш.; і колер або насычанасць колеру (17 %): *жаўтароцік, каравокая (дзяўчына), сівабароды (гандляр), сінявокая (дзяўчына), чорнавалосыя (ногі), беларучка, чырванавокі (вахман)* і інш. У меншай колькасці прадстаўлена падгрупа, у якой азначальны кампанент абазначае памер (11 %): *даўгагрывы (субст. прым.), даўгарукі (падлетак), танкагубы (рот), шыракаплечы (Яўхім), даўгавусы (субст. прым.)* і інш.; і падгрупа слоў з азначальным кампанентам, які мае іншыя значэнні (9 %): *абібок, басаногі ([Міканор] выйшаў на ганак), басанож (ісці), быстраногая (смуглянка), уласнаручна (страсянуць палойку), хладнакроўна (цэліцца з стрэльбы)*. Апошняя падгрупа вылучаецца тым, што значэнне азначальнага кампанента кампазітаў рэалізуецца адзін раз.

Вынікі праведзенага даследавання сведчаць аб тым, што саматычная лексіка займае дамінуючае становішча пры ўтварэнні складаных слоў, асабліва пры аб'яднанні са словамі колькаснай семантыкі або якія абазначаюць колер, форму, памер і інш., за кошт іх спалучальных магчымасцей.

Прапанаваная класіфікацыя дазваляе нам пры аналізе перакладу кампазітаў на замежную, асабліва няроднасную мову, прасачыць, наколькі поўна перадаецца лексічнае значэнне складанага слова ў цэлым. Для правільнай перадачы зместавага боку складанага слова і выбару адпаведнага карэлята пры перакладзе на іншую мову неабходна прааналізаваць семантычную структуру гэтай лексічнай адзінкі ў зыходнай мове. Аналіз перадачы зместавага боку складаных слоў з апорным кампанентам-саматызмам у мастацкіх творах дазваляе зрабіць вывад аб тым, што адэкватнасці перакладу зместавага патэнцыялу складаных слоў спрыяе выяўленне прыметы, на падставе якой аб'ядноўваюцца кампаненты складанага слова, паколькі значная частка кампазітаў утвараецца ў маўленні і іх немагчыма аператыўна адлюстроўваць у слоўніку.

Літаратура

1. *Прыгодзіч М. Р.* Словаскладанне ў беларускай мове. – Мінск, 2000. – 227 с.
2. Славянско езикознание, кн. 2. Словообразователна и семантична структура на сложните прилагателни в славянските езици / М.Деянова [и др.]. – София, 1980. – 224 с.